

A lista mint beszédműfaj Csehov korai prózájában

Zoltán Dominika

Abstract: The inquiry into the semiotic characteristics of Russian newspapers and magazines of the 1880s reveals universality as a key communicative strategy and the encyclopaedia as a dominant form of content organization in the emerging mass media of the time. This exploration opens the way for an interdiscursive approach to Chekhov's early poetics, emphasizing the need for closer analysis of a group of short texts that were typologically classified as cycles of aphorisms and witty sayings. Structural features of these texts point toward everyday speech genres, which Chekhov uses to link individual utterances through the cognitive framework of a list. The list is seen as a cognitive act that imposes new order on a text by separating, unifying, and recombining its elements in a distinctive way. By encouraging the reader to engage with its loose coherence, the list becomes a diagrammatic sign representing a process in life or in consciousness, thus revealing its narrative potential in Chekhov's later poetics as well.

Keywords: early Chekhov's poetics, newspaper space, universality, encyclopaedia, list, diagram

Csehov az 1880-as évektől egy olyan kultúrtörténeti korszakban kezdi publikálni első írásait, amelyet a tömegmédia születésének és első időszakának is nevezhetünk Oroszországban. A napi- és hetilapok kiadása ekkorra már jól jövedelmező vállalkozássá vált, és a középréteghez tartozó olvasók széles táborát megszólító új sajtó viharos kulturális terében az úgynevezett *univerzális újság* lett a kor legsikeresebb orgánuma, abban a tekintetben, hogy ezt a laptípust olvasták a legtöbben. Az univerzalitás stratégiája kimutatható a korszak legkülönbélebb új sajtótermékeiben, de akár a régebbi hagyománnyal bíró, vastagabb folyóiratokban is (СОИИHA 2000: 18, 51).¹ Rejtblat történeti olvasásszociológiai munkájában az igen népszerű „Nyiva – Az irodalom, a politika és a modern élet illusztrált folyóirata” (1870–1919) példáján mutatja be, hogyan igyekezett a heti rendszerességű családi magazin az előfizetők elvárásainak minél teljesebb kielégítésére, „tartalmával modellálva szellemi érdeklődési körök és igényeik egész világát” (РЕЙТБЛАТ 2009: 106). De szintén az univerzalitásra törekedve modellálták az életet az egyszerűbb, olcsóbb lapok, miközben közönségüket igyekeztek egyúttal „ránevelni” a rendszeres olvasásra (ibid., 117).

Csehov leginkább ennek a kulturális térnek egy specifikus szegmensébe, élclapokba, szórakoztató célú humoros folyóiratokba küldte el írásait, de e kiadványok tematikus és diszkurzív önmeghatározásában is felfedezhető az a jellegzetes szándék, hogy a témák minél szélesebb körét és lehetőleg különböző módokon tá-

¹ A korabeli újságdiszkurzus és Csehov poétikájának párhuzamba állíthatóságáról: ЗОЛТАН 2022, ЗОЛТАН 2023.

laják fel az olvasóknak: *Sztrekoza* ('tücsök' v. 'szitakötő') – „Művészi–humoros folyóirat”, *Bugyil'nyik* ('vekker') – „Szatirikus hetilap, képekkel és karikatúrákkal”, *Zrityel'* ('néző') – „Illusztrált irodalmi, művészeti és humorisztikus hetilap” (később „közéleti és irodalmi illusztrált folyóirat”), *Oszkolki* ('szilánkok') – „Művészi–humoros hetilap karikatúrákkal”, *Petyerburgszkaja gazeta* ('pétervári újság' – „Politikai és irodalmi napilap”, *Novosztji dnya* ('a nap hírei') – „Politikai, társadalmi és irodalmi napilap” stb. A diszkurzusok keverékében az irodalom állandó összetevő volt, különösen a közép- és alsóbb társadalmi rétegeket megcélzó sajtóban (nem csak azokban a kiadványokban, amelyekben Csehov publikált), hiszen a kevésbé tehetős olvasók nem engedhették meg maguknak, hogy rendszeresen vásároljanak irodalmi folyóiratokat, könyveket (ibid., 115–116). Az újságtérben működő univerzalizációs tendencia további érzékletes példája lehet éppen 1880-ból (amikor Csehov első írása megjelenik) az, hogy ebben az évben csak Péterváron legalább két újság jött létre két-két már létező újság programjának egybeöntésével: az egyik a *Birzsevice vedomosztji* ('tőzsdei hírek'), amely a *Birzsevoj vesztnyik* ('tőzsdei hírmondó') és a *Russzkij mir* ('orosz világ') című lapok egyesítésével született, „[i]ly módon a tisztán tőzsdei programba külföldi és belföldi hírek, tudományos–irodalmi közlemények, közéleti krónika, közérdekű információk, hirdetések áramlottak be” (СОИИHA 2000: 186, 99). Szintén ilyen eljárással jött létre a *Novosztji i birzsevaja gazeta*, amely a cím két tagját képező 'hírek' és 'tőzsdeújság' egyesítésével jött létre. Többek között ez az a stratégia, amelyet Csehov is kigúnyol az utóbbi újság előfizetésének reklám-paródiájában: „Az 1882-dik évre már előfizethető a *Hírek és tőzsdeújság* című nagy, politikai, irodalmi, kereskedelmi, megdöbbentő és napilap” (ЧЕХОВ 1974: 122–123).²

A tömegirodalom és -kommunikáció problémáit, illetve azon belül a tények és diszkurzusmódok összevisszaságának jelenségét a korszakban a modern élet aktuális témájaként az újságok és folyóiratok lapjain vitatták meg, vagy nevették ki. A túlságosan sokféle tartalom és annak sokféle reprezentációja ekkor vált a tömegeket is érintő problémává, de nem volt előzmények nélküli: Belinszkij, aki 1835-ben még univerzális tudást és enciklopedikusságot követelt a folyóiratoktól, valójában tíz évvel később, az 1844. év irodalmi életéről szóló áttekintésében már kárhoztatja azt (СОИИHA 2000: 21). F. I. Bulgakov, a *Novoje vremja* ('új idő') című napilap munkatársa 1886-ban írott, az oroszországihoz nagyon hasonló helyzetű olaszországi újságírásról szóló cikkében az újságot olyan enciklopédiához hasonlítja, „amelynek minden lehetséges igényt ki kell elégítenie, és mindenekelőtt pedig nem fáraszthatja ki, nem untathatja olvasóját” (idézi Szonyina ibid.). A korszak irodalmi életét áttekintő disszertációjában E. Orlov is megjegyzi, hogy a 19. század végi átlagolvasónak szánt sajtótermékek szövegeiből tulajdonképpen össze lehetne ál-

² Saját fordítás – Z. D. Vö. „Открыта подписка на 1882 год на большую ежедневную политическую, литературную, коммерческую и удивительную газету 'Новости и биржевая газета'”. A könyvkiadók szintén törekedtek az univerzalitásra, ennek az eljárásnak a paródiáját Csehov komikus reklámgyűjteményében, közvetlenül a fenti hirdetés előtt láthatjuk. A kritikai kiadás megjegyzi, hogy a Leuhin Könyvkiadó eredeti reklámja, melyet 1881-ben egy moszkvai lap két egymást követő számában is elhelyeztek, „már önmagában komikus hatást vált ki az újonnan megjelent kiadványok felsorolásával” (ГРОМОВ 1974: 574).

lítani egy enciklopédiát vagy viselkedési kalendáriumot: „a különböző társadalmi rétegek viselkedési normái és sztereotípiái ugyanis jól kivehetően elő vannak írva a jelentekben, tárcákban, regényekben, színművekben” (OP/IOB 2008: 58).

A fentiek alapján tehát a korabeli újságok szemiotikai terének lehetséges modelljeként felmerül az *enciklopédia* mint a tartalom reprezentálásának egyik módja (ECO 1984). Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nem egy klasszikus értelemben vett enciklopédiáról van szó, hiszen az újságtér a folyamatos keletkezés állapotában van, napról napra megújul (miközben a naptár ciklikusan ismétlődő logikáját is követi), és mindeközben minden pillanatban igyekszik a lehető legátfogóbb képet adni a valóságról. Alapvető sajátosságaihoz tartozik még, hogy nemcsak az informálás a célja, hanem a szórakoztatás is. A következőkben, anélkül, hogy az „enciklopédia” szemiotikai modelljével való összehasonlítás minden lehetőségét kimeríteném, csupán a listával, vagyis a jelek elrendezésének egy olyan módjával foglalkozom, amely jellemző az újságtérre (annak enciklopédia-szerű, univerzális természete folytán) és jellemző a korai Csehov-művek poétikájára is (amire a tipológiai kutatások mutatnak rá).

Csehov korai műveinek tipológiája kulcsszerepet játszik abban a kutatási irányban, amely bizonyos poétikai elvek folytonossága mentén az életműnek egységes egészként való feltárását jelöli ki célul. Ám nem könnyű feladat elé állítja a kutatókat az a fajta tarkaság, amelyet a korai Csehov-művek összessége mutat. Nyilvánvaló az is, hogy a poétikai vizsgálódás ebben az esetben egy irodalmon kívüli szférát is érint, és éppen az az egyik legérdekesebb kérdés, hogy felvázolható-e olyan út, amely a korai évek vicceinek, aforizmáinak, humoreszkjeinek nem irodalmi, gyakran sablonokra épülő szövegeinek világából Csehov művészi prózájához és drámáihoz vezet. Nem feltétlenül az a célravezető, ha a korai humoros írásokban ugyanazt a művészi zsenit szeretnénk bizonyítani, ami később jellemzi Csehovot.³ Talán helyesebb, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy Csehov humorisztikájának mely jegyeiben fedezhetők fel későbbi poétikájának gyökerei? A kérdést tágabb értelemben a diszkurzusmódok (újság és irodalom) érintkezésének, egymásból való átjárhatóságának problémájaként is felfoghatjuk.

A jelen vizsgálódás szempontjából különösen figyelemre méltók azok az I. Szuhih tipológiája szerint másodlagos, összetett korai szövegformációk, amelyek köztes helyet foglalnak el az egy-egy mondatos képaláírások, aforizmák, a néhány mondatos viccek, szellemességek és a kis jelenetek, rövid elbeszélések között, mint például a „Nágyenyka N lányintézeti növendék nyári szüneti munkái” (*Каникулярные работы институтки Наденьки N*, 1880), az „Antosa Cs. hirdetőirodája” (*Контора объявлений Антоши Ч.*, 1881) vagy az „Egy örült matematikus feladatai” (*Задачи сумасшедшего математика*, 1882). E típust az újságok, hetilapok, élclapok diszkurzív gyakorlata hozta létre, a különálló szellemességek és viccek ciklusba rendezése a tömegsajtó követelménye volt (СУХИХ 2019: 20). Az apró szövegek az esetek többségében valamilyen a hétköznapi életből ismert műfaj (pl.

3 I. Bunyin visszaemlékezése szerint Csehov maga is eltűnődött azon, „micsoda badarságokkal” kezdte az írást (БУНИН 1955: 211).

feladatgyűjtemény, hirdetésrovat, tudományos-ismeretterjesztő cikk) keretezésében alkotnak szériát, és ritkább az az eset, amikor szorosabb, „műfaji” keret nélkül, pusztán mint aforizmák, szellemességek vagy gondolatok kerülnek egymás mellé. Erre is van példa: a „Majonéz” (*Майонез*, 1883), „Szellemességeim és mondásaim”, „Hosszú töprengések gyümölcsei” (*Плоды долгих размышлений*, 1884) vagy a magyarul is olvasható *Ártalmatlan gondolatok* (*Не тлетворные мысли*, 1885) című írásokban csak a cím foglalja egyfajta egységbe a szellemességeket.

A következőkben azokat a jellegzetes szövegformációkat vizsgálom közelebbről, melyekben a különálló kis szövegek egy köznapis beszédműfaj fiktív keretében hoznak létre új egységet, arra a kérdésre keresve a választ, hogy az individuális nyelvi megnyilatkozások egymásutánja miképpen alkot új szövegegységet. A lenti táblázat az ilyen típusú humoreszkek reprezentatív mintáját mutatja be megjelenési sorrendben az 1880–1885 közötti időszakból. A második oszlopban megjelölöm azokat a hétköznapi műfajokat, melyek lehetővé tették a keretezést. (Ugyanitt a magyar címet is feltüntettem, ha a humoreszk megtalálható a magyar összkiadásban: CSEHOV 2011.)

Каникулярные работы институтки Наденьки N	házi feladatok	1880
Темпераменты (По последним выводам науки)	Vérmérsékletek. A tudomány legújabb eredményei alapján, tudományos klaszifikáció	1881
Контора объявлений Антоши Ч	hirdetésrovat	1881
Дополнительные вопросы к личным картам статистической переписи, предлагаемые Антошей Чехонте	kiegészítő kérdések a népszámlálási kérdőívhez (statisztika)	1882
Комические рекламы и объявления	hirdetésrovat	1882
Задачи сумасшедшего математика	matematikai feladatgyűjtemény	1882
Жизнь в вопросах и восклицаниях	az élet mint kérdések és felkiáltások sorozata (a narratíva dekonstrukciója)	1882
Календарь «Будильника» на 1882 год. Март–апрель	kalendárium	1882
Мысли читателя газет и журналов	az oroszországi újságok és folyóiratok (sajátos) katalógusa	1883
Библиография	reklám (újonnan megvásárolható könyvek katalógusa)	1883
Случаи mania grandiosa (Вниманию газеты «Врач»)	tudományos klasszifikáció: orvosi esetek (orvosi folyóiratba szánt cikk)	1883
Современные молитвы	imakönyv	1883
Обер-верхи	krónika (rövidhírek „túlzás” témában)	1883
3000 иностранных слов, вошедших в употребление русского языка	szótár (enciklopédia)	1883
Краткая анатомия человека	tudományos-ismeretterjesztő klasszifikáció: a test részeinek és meghatározásainak felsorolása	1883

Мои чины и титулы	az ember hétköznapi funkcióinak felsorolása hivatalos rangok és titulusok formájában	1883
Список экспонентов, удостоенных чутунных медалей по русскому отделу на выставке в Амстердаме	kiállítási katalógus	1883
<i>Жалобная книга</i>	<i>A panaszkönyv, panaszkönyv</i>	1884
Дачные правила	szabályzat	1884
Предписание (Из захолустной жизни)	viselkedési szabályok	1884
Масленичные правила дисциплины	viselkedési szabályok	1885
Служебные пометки	iktatókönyv	1885
Правила для начинающих авторов. Юбилейный подарок – вместо почтового ящика	szabályok	1885
Рыбье дело. Густой трактат по жидкому вопросу	tudományos traktátus: szabályok és klaszszifikáció	1885
Нечто серьёзное	törvénycikkek, melyeket be kellene vezetni a Büntető Törvénykönyvbe	1885
Записка	katalógus	1885
К свадебному сезону	társkereső hirdetések	1885
Руководство для желающих жениться	szabályzat, tréfás klaszszifikáció	1885

1. táblázat Csehov más-más módon keretezett szellemességei (1880–1885)

Ezek a hétköznapi életből származó, tudományos vagy újságműfajok, hasonlóan sokfélék, mint maguk a megnyilatkozások, amelyeket összefognak – de strukturális alapjuk minden esetben egy *lista*, mely valamilyen gyakorlatias célból íródott.⁴ Így tehát éppen a lista mint a tartalom gyorsan felismerhető reprezentációjának struktúrája (mely az enciklopédia alapját is képezi) teszi lehetővé, hogy a megnyilatkozások egymásutánjának sokféleségét egységként fogadjuk be. Ez az eljárás a fikció új dimenzióját nyitja meg azáltal, hogy bevezet: egy *fiktív közreadót* (legtöbbször „Antosa Cs.”), aki a megnyilatkozások hétköznapi valóságból vett egymásutániségét (mely lehet „véletlenszerű” vagy épülhet valamilyen fiktív logikára) lista formájában az olvasó elé tárja; egy vagy több *másodlagos fiktív szerzőt* (pl. örült matematikus, a panaszok bejegyzői, Nágyenyka N) és a *lista fiktív kontextusát*, amely alapján kikövetkeztethető a felsorolás logikája (a „Feljegyzés” [*Занушка*] című humoreszk esetében például: a kisvárosi könyvtárost megkérlik, hogy írja le, melyik folyóiratot ki vitte el és hova).

Különösen érdekes kérdés, hogy ez a listára, felsorolásra épülő struktúra alkalmas-e egyáltalán a szűzséépítésre, hiszen a lista a valóság analitikus elemzésére irányul és így a narratívával ellentétes logikát képvisel. Tekinthetjük-e az ilyen konstrukciót a magában álló szellemesség és az elbeszélés közötti köztes lépcső-

⁴ Ahogyan Orlov kimutatja, a szépirodalom részét soha nem képező, hétköznapi életből vett műfajok humorisztikus célokból történő újragondolásával gyakran élt a tömegirodalom. Jellemző azonban, hogy az általa felsorolt példák is a lista logikájára épülnek (Орлов 2008: 74, 76).

foknak? Felmerülhet, hogy tekinthető-e a lista egyáltalán szövegnek, hiszen lényege éppen az olvasás lineáris kontinuumának megszakításában rejlik (ez a versel teszi összehasonlíthatóvá a konstrukciót és gyakran grafikai úton is kifejezést nyer) (MAINBERGER 19–22).

A fenti írások közül a jelen vizsgálódás szempontjából azok a leginkább figyelemre méltók, ahol pusztán az egymás után következő nyelvi megnyilatkozások elolvasásának feladatával együtt magára az olvasóra van bízva, hogy megkeresse az egymásutániség logikáját, vagyis, hogy csökkentse a lista entrópiáját (BELKNAP 2004: 5).⁵ A tág értelemben vett lista a gondolkodás egyik eszköze, vagyis a tartalomnak egy olyan reprezentációs módja, amelyet ismerünk a saját kognitív tapasztalatunkból. Ha az olvasó tapasztalása felől (experenciális szempontból) tekintünk a listára, akkor a lényege, hogy automatikusan arra szólít fel, hogy kulcsot keressünk hozzá:

Ez alapvető különbség az írott elbeszélés és a lista között: kevés olyan olvasó van, aki maga is szerző volna, és így kapcsolódni tudna a poétikai és művészi alkotás folyamataihoz, de a listairás egy rendkívül egyszerű, hétköznapi feladat, amelynek tapasztalata mindenki számára elérhető. A listák ily módon tehát nemcsak egyszerűen emlékeztetnek a valós életbeli tapasztalatra, hanem közvetlenül előidéznak az olvasóban egy olyan gyakorlatot, amely egy hétköznapi, valós tapasztalatot tükröz (CONTZEN 2018: 318).

Szuhih véleménye szerint a folytatható sorozat struktúrájára épülő korai Csehov-szövegek közül a művészi evolúció szempontjából kiemelkedik az „Élet kérdésekben és felkiáltásokban” (*Жизнь в вопросах и восклицаниях*, 1882) és *A panaszkönyv* (*Жалобная книга*, 1884), ezekben a szövegekben ugyanis az individuális szellemességek és frázisok már nemcsak tematikus csoportot alkotnak, hanem „belső kölcsönviszonyba lépnek egymással és (meglehetősen szabad) fabuláris mozgást hoznak létre. A rövidke bejegyzések mögött felvillan a szereplők személyisége, s ezzel az apróságokból álló szöveg gyakorlatilag egy kis jelenetté nővi ki magát” (СУХИХ 2019: 20–21). A fabula kérdése nélkül megállapítható, hogy több olyan humoreszk is van a vizsgált típuson belül, amelyekben éppen a bejegyzések ekvivalens egymásutániséga, vagyis a felsorolás, lista logikája válik egy személy lelkiállapotának, életének, egy hivatal, állomás vagy egy kisváros általános hangulatának, erkölcsének jelölőjévé, mégpedig úgy, hogy egy hétköznapi kognitív gyakorlatot aktivizál, végeztet el az olvasóval a szöveg.

Ezekben a szövegekben maga a lista–struktúra közvetlenül, empirikus-tapasztalati úton irányítja az olvasót a referenshez, mely maga az élet mint olyan. A benne feltáruuló logika (az elemei közötti viszony) által a lista speciális jellé válik. Charles Peirce klasszifikációja szerint az ilyen jel *diagram*, vagyis az ikonikus jel egyik faj-

⁵ Belknap *The List: The Uses and Pleasures of Cataloguing* című könyve ma sokak számára jelent kiindulási pontot az irodalmi listákról való gondolkodásban. A szerző a neurológia azon megállapításra hivatkozik, amely szerint az emberi agy természetes reakciója, hogy egy kollekció entrópiáját csökkenteni igyekszik, a lehetséges elrendezések számának leszűkítésével. Ha a kollekció elemei között nem észlelhető rendezőelv, akkor az agy egy önkényes, kitalált rendet vetít rá az anyag rendezetlenségére.

tája. „Az ikonoknak vannak olyan tulajdonságaik, amelyek ‘hasonlítanak’ annak a dolognak a tulajdonságaira, amelyet reprezentálnak, és ‘hasznos’ érzeteket váltanak ki a tudatban”. De ez nem mindig jelenti azt, hogy az ikon a külső tulajdonságai szerint hasonlít arra a dologra, amit reprezentál, a diagram például egy olyan ikonfajta, „amely csak a részei egymáshoz való viszonyának milyensége által hasonlít az objektumára” (Peirce definícióját Chandler magyarázatával idézem, CHANDLER 2007: 40–41).

A listára épülő Csehov-humoreszkek esetében természetesen még sok tényező bonyolítja meg a jelviszonyokat. Például az, hogy egy olyan diagramról beszélünk, amelynek egységei komplex nyelvi jelek, megnyilatkozások és mint ilyenek, maguk is jelölők és jelentettek potenciális kapcsolatait hozzák magukkal. Az „Élet kérdésekben és felkiáltásokban” című humoreszk egymás után felsorolt kérdései és felkiáltásai például egy ember életének jeleneteit reprezentálják azáltal, hogy olyan frázisokról van szó, amelyeket nagy valószínűséggel mindenkinek meg kell hallgatnia bizonyos életkorban (pl. a „Kisgyermekkor” bekezdésben: „És kisfiút vagy kislányt adott az isten? Mikor lesz a keresztelő? De megnőtt! [...] Vigyázz, elesik! Sárgaság? Nő már a foga? Vigye onnan azt a macskát, nehogy megkarmolja a gyereket! [...] Már beszél! [...] Ne sírj! Adjon neki egy mézeskalácsot!”, ezt követi a „Gyermekkor”: „Gyere csak ide, jól elnászpángollak! Hogy törted be az orrod? Ne zavard a mamát! Már nem vagy kicsi! [...] Mi lesz a *facilis* felsőfoka?” (ЧЕХОВ 1974b: 130) stb. Felismerve, hogy ezek a replikák nem egymásra válaszolnak, hanem más-más kommunikációs szituációkban hangzanak el, a szituációk közötti hirtelen váltás ismétlődése miatt a lista logikájának alkalmazására kényszerül az olvasó. Mindegyik kérdés vagy felkiáltás elhangozhatna egy tipikus élethelyzetben, amely a kisgyermekkorra, gyermekkorra, serdülőkorra stb. jellemző – így az élethelyzetek metonimikus jeleivé válnak. Valójában a címben és a bekezdések címeiben adott olvasási útmutató nélkül is működésbe lép a lista logikája, amely elkülöníti, egyenértékűvé teszi és metonimikus jelminőségük szerint összekapcsolva „egy tipikus élet” diagramjává alakítja a kérdések és felkiáltások összességét. A lista nem más, mint a jelek elkülönítésének és összekapcsolásának aktusa (vagyis disztribúció és asszociáció, ld. BELKNAP 2004: 16) egy bizonyos minőség mentén való egyenértékűvé tévés fényében.

Az egyenértékűvé tévés a felsorolás előfeltétele, és egyben magának az aktusnak a következménye is. [...] Az egyenértékűsítő nézőpont bármi lehet, nem feltétlenül kell tematikusnak vagy formálisnak lennie, maga az aktus hozza létre. Éppen az a tulajdonságuk teszi olyan kényelmessé, és néha nagyon cinikussá a listákat, hogy bármit fel lehet bennük sorolni. [...] A listák osztályoznak és rendet kényszerítenek a világra [...] (MAINBERGER 2020: 24).

Éppen emiatt a mechanikusan alkalmazott lista-logika miatt „Az élet kérdésekben és felkiáltásokban” nem lép ki az újságszerűség teréből, miközben *A panaszkönyv*, amelyben minden egyes új bejegyzés individuális módon töri meg az uniformizáló elvet, melyet a hivatalos műfaji keret ad, diagrammatikus módon az életnek

a szabadságra való megfékezhetetlen törekvését reprezentálja. Annyira sokféleképpen törik meg a panaszkönyv normája, hogy az vált ki újabb komikus hatást, amikor az egyik bejegyzés valóban igyekszik megfelelni a műfaj követelményeinek (vö. ФУКCOH 2005).

A. Sztjepanov szintén diagramnak nevezi azt a csehovi eljárást, amelynek során a „lényeges” egy ikonikus megfeleltetés segítségével éppen a „véletlenszerűn” keresztül fejeződik ki (СТЕПАНОВ 2009). A jelenséget a kutató a *Polinyka* (Полинька, 1887) című elbeszélésben vizsgálja, amelyben Csehov speciális, közvetett módon ábrázolja egy szakítás lélektani folyamatát. A két szereplő – egy bolti inas és egy varrólány – első ránézésre egy vásárlási jelenetet adnak elő a rövidáruboltban, szinte csak a szövetekről, csipkékről és azok minőségéről beszélnek, és alig-alig kerülnek szóba az érzelmeik. De a közöttük lévő érzelmi feszültség dinamikája szerint egyre több szövet neve kerül szóba, valamint egyre több és bonyolultabb tulajdonságukat sorolja fel az inas. Ez a dinamika korrelál a pszichológiai folyamattal, de eközben a rövidárubolti szakkifejezések nem válnak az érzelmek metaforáivá: például a csipke önmagában nem jelent ‘féltékenységi’-et, vagy a harisnya ‘bánat’-ot. Ebben az értelemben a szavak belsőleg motiválatlanok maradnak, de az egymásutánosságuk modellálja a jelenet dinamikáját.⁶

Az *Élő kronológia* (Живая хронология, 1885) című humoros elbeszélésben a régi idők felemlegetése közben egyre inkább az a sajátos logika válik dominánssá, amelynek segítségével a vendéglátó családapa a saját gyermekeinek életkorát megkérdezve tudja meghatározni, hogy melyik évben milyen híres emberek jártak a kisvárosban. A sajátos kognitív aktus sorozatszerű ismétlődése a kisvárosi családi élet dinamikájának diagrammatikus jelévé válik.

Egy későbbi példa: az *Egy kereskedelmi vállalkozás történetének* (История одного торгового предприятия, 1892) főhőse könyvesboltot nyit egy kisvárosban. Könyvet senki nem akar venni, viszont fokozatosan felmerülnek más igények. A bolt kínálatában a könyvek mellett megjelennek különböző papír- és írószerek, iskolai felszerelések, aztán egy-két háztartási cikk, aztán néhány alapvető élelmiszer stb. Végül a hős a szomszéd üzlethelyiséget is megveszi, és a két boltot egybe-nyitva mindennel kereskedik (csak könyvekkel nem). Az elbeszélés az árukínálat dinamikusan változó listájára alapul, amely a kisvárosi élet diagrammatikus jelölőjévé válik.

A fenti néhány példa is érzékelteti, hogy a felsorolás vagy lista alakzata sokféleképpen válhat elbeszéléssé, ami további érdekes interpretációs kérdéseket vet fel. A jelen tanulmány kereteiben az 1880-as évek oroszországi újságterének egyik szemiotikai meghatározóját, az univerzalizációra való törekvést és az enciklopedikusságot állítottam párhuzamba Csehov egyik korai szövegtípusának poétikai jellemzőivel. A párhuzam alapját a lista mint jelalakzat képezte, melyet Csehov gyakorlatias, praktikus értelemben használt fel, gyakran valamilyen elsődleges beszédműfaj ke-

⁶ A sztjepanovi diagram és a „véletlenszerűség” kapcsolatáról részletesebben ld. ZOLTÁN 2020: 91–92.

reteiben kísérletezve vele. A *lista mámora* című könyvében Eco elválasztja az antikvitásból ismert lista és a modern irodalmi lista poétikáját: az előbbi véleménye szerint az „elmondhatatlanság toposza” határozza meg, utóbbit viszont inkább az egymástól távol álló dolgok közötti új kapcsolatok teremtésének szándéka, és így módon a világ megkeverésének, a formák lebontásának eszközévé válik. A modern irodalomban a kaotikus felsorolás, melynek csak az ad koherenciát, hogy a felsorolt dolgok egy tudaton belül merülnek fel, a tudatfolyam alapját is képezheti (ECO 2009: 326–327). Csehov korai lista-típusú írásai közül azok látszanak a későbbi poétika felé mutatónak, amelyekben a lista az ember vagy emberek közösségének lelki- vagy tudatállapotát, az élet általános folyamatait (ha nem is tudatfolyamként), de diagrammatikus jelként dinamikusan, a készen kapott sablonos formákat lebontó módon reprezentálja az olvasó kognitív aktivitását bevonva. Feltételezhető az is, hogy a korabeli napi aktualitásra szatirikusan reflektáló szellemességekből (például konkrét reklámparódiákból) összefűzött szövegeket képes megmenteni a mai olvasó számára, ha működésbe lép az a diagrammatikus jelviszonyt, amelyben a mára aktualitásukat, valóságreferenciájukat veszített megnyilatkozások láncolata is (éppen a lista ekvivalens elemekre tagoló majd újraegyesítő dinamikája által) a valóság, a tudat(ok) eleven folyamatainak jelölőjévé válhat.

BIBLIOGRÁFIA

- BELKNAP Robert, 2004: *The List: The Uses and Pleasures of Cataloguing*. New Haven – London: Yale University Press.
- CHANDLER Daniel, 2007: *Semiotics. The Basics*. (2nd ed.) London – New York: Routledge.
- CONTZEN Eva von, 2018: Experience, Affect, and Literary Lists. *Partial Answers* 16(2) /315–327.
- CSEHOV Anton Pavlovics, 2011: *A svéd gyufa. Elbeszélések 1880–1884*. Budapest: Osiris.
- ECO Umberto, 1984: Metaphor, Dictionary, and Encyclopedia. *New Literary History* 15(2) [Interrelation of Interpretation and Creation] /255–271.
- ECO Umberto, 2009: *A lista mámora*. Ford. Sajó Tamás. Budapest: Európa.
- MAINBERGER Sabine, 2020: Musing About a Table of Contents: Some Theoretical Questions Concerning Lists and Catalogues. LAEMMLE Rebecca et al. ed. *Lists and Catalogues in Ancient Literature and Beyond*, Berlin – Boston: de Gruyter, 19–34.
- ZOLTÁN Dominika, 2020: *A véletlenszerűség poétikája Csehov elbeszéléseiben (Problématörténet – elmélet – szövegértelmezés)*. Doktori disszertáció, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- ZOLTÁN Dominika, 2023: Newspaper Interdiscourse and Anton P. Chekhov’s Early Works: The Semiotic Space of Advertisements. KROÓ Katalin; JURACSEK Kata; OJAMAA Maarja. (eds.) *Intersemiotics & Cultural Transfer*, Tartu – Budapest: Eötvös Loránd University, Intersemiotics & Cultural Transfer Research Group, University of Tartu Transmedia Research Group, 103–114.
- БУНИН И. А., 1955: *О Чехове*. Нью-Йорк: Издательство имени Чехова.
- ГРОМОВ М. П., 1974: Примечания. ЧЕХОВ А. П. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. Т. 1. [Рассказы. Повести. Юморески], 1880—1882*. Москва: Наука [1974–1982], 547–603.

- ЗОЛТАН Д., 2023: Проблемы поэтики раннего Чехова в соотношении с газетным дискурсом. Список как формат текста. *Studia Slavica Hung.* 67 (2022)1–2/225–234.
- СОНИНА Е. С., 2000: *Петербургская универсальная газета 1880-х годов: исторические особенности развития*. Дисс. канд. филол. наук. Санкт-Петербург.
- СТЕПАНОВ А. Д., 2009: Чеховские диаграммы (предварительные замечания). ДОЛЖЕНКОВ П. Н. (отв. ред.): *Диалог с Чеховым. Сборник научных трудов в честь 70-летия В. Б. Катаева*. Москва: Изд-во Московского ун-та, 53–59.
- СУХИХ И. Н.: 2019. Жанровая система раннего Чехова. СТЕПАНОВ А. Д. (отв. ред.) *Ранний Чехов: проблемы поэтики: коллективная монография*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 18–46. https://pure.spbu.ru/ws/files/39448385/Block_001_192_Print_1.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 01. 30.)
- ОРЛОВ Э. Д., 2008: *Литературный быт 1880-х годов. Творчество А. П. Чехова и авторов «малой прессы»*. Дисс. канд. филол. наук. Москва.
- ФУКСОН Л. Ю., 2005: Чтение рассказа А. П. Чехова «Жалобная книга». *Критика и семиотика*. Вып. 8, С. 189–196.
- ЧЕХОВ А. П., 1974а: Комические рекламы и объявления [Сообщил Антоша Чехонте]. ЧЕХОВ А. П.: *Полное собрание сочинений и писем в 30 томах. Сочинения в 18 томах. Т. 1. [Рассказы. Повести. Юморески], 1880–1882*. Москва: Наука, 122–124.
- ЧЕХОВ А. П., 1974б: Жизнь в вопросах и восклицаниях. ЧЕХОВ А. П. *Полное собрание сочинений и писем в 30 томах. Сочинения в 18 томах. Т. 1. [Рассказы. Повести. Юморески], 1880–1882*. Москва: Наука, 130–132.